

ROMSICS IGNÁC

BETHLEN ISTVÁN MINISZTERELNÖKSÉGE 1921–1931

Egy politikai konszolidáció minden esetben csak akkor és csak úgy lehet tartós, ha gazdasági konszolidációval párosul. Bethlen másik fontos törekvése ezért 1922-től az volt, hogy a mély válságba került gazdaságot talpra állítsa, és fellendülését elősegítse.

■ Az I. világháború, a Monarchia felbomlása, az 1918–19-es forradalmak és végül Trianon megrázkódtatásai Magyarországot gazdasági és politikai szempontból egyaránt mély válságba sodorták. A válságból való kilábalás első jelentős lépéseit a Teleki-kormány tette meg 1920 nyara és 1921 tavasza között. Eredményei közül kiemelkedett a jogrend helyreállítása, vagyis a különítmények és más szélsőjobboldali csoportok önkényeskedéseinek a megszüntetése és az 1920 decemberében elfogadott földreformtörvény, amely nélkül a háborgó parasztság lecsendesítése elképzelhetetlen volt. IV. Károly 1921. március végi visszatérési kísérlete azonban alaposan felkavarta a lassan konszolidálódó magyar belpolitika vizeit. A kritikus napokban mutatott határozatlansága, illetve kétértelmű magatartása miatt Teleki Pál pozíciója megrendült. Nemcsak a szabad királyválasztók heterogén táborának a bizalmát veszítette el, hanem Horthy kormányzóét is. Április 13-án ezért benyújtotta lemondását, amit a kormányzó elfogadott, s még ugyanezen a napon gróf Bethlen Istvánt kérte fel kormányalakításra.

Az ekkor 47 éves Bethlen István nevét ekkor már itthon és külföldön egyaránt jól ismerték. Bár a háború végéig főleg szűkebb hazájának, Erdélynek az ügyeivel foglalkozott, 1918–19-ben az országos politika élvonalába került. 1919 februárjától a demokratikus átalakulás ellentáborának egyik vezéralakja volt, a Tanácsköztársaság alatt pedig Bécsből irányította a kommün-

nel szembeni szervezkedést. 1920 első felében a béke delegáció egyik főmegbízottjaként Párizsban tartózkodott, s kulcsszerepet vállalt az új rendszer külpolitikai útkeresésében. Bár az évek folyamán kormánya többször átalakult, maga Bethlen 1931. augusztus 24-ig töltötte be a miniszterelnöki posztot. Tízéves kormányfői működése bethleni konszolidáció néven vonult be a történelembe. A megerősödés kül- és belpolitikai téren éppúgy megmutatkozott, mint a gazdaságban, valamint a szociális és kulturális politikában.

Külpolitika és királykérdés

■ Az egész Európában erősödő megbékélési és beilleszkedési politika jegyében 1921. május 23-án Magyarország kérte felvételét a Népszövetségbe, majd 1921. július 26-án ratifikálta, azaz törvénybe iktatta a trianoni békeszerződést. Emellett 1921 nyarán folytatódtak a már Teleki miniszterelnöksége idején elkezdődött csehszlovák–magyar tárgyalások. Ezek elsődleges célja a gazdasági és kereskedelmi együttműködés megalapozása volt, ám egyúttal területi kérdések is szóba kerültek. Gróf Bánffy Miklós magyar külügyminiszter az 1938-as határoknál valamivel délebbre fekvő, tehát etnikai szempontból teljes mértékben korrekt határvonalat kért. Beneš csehszlovák külügyminiszter viszont csak jóval kisebb terület, Komárom és Losonc vidékének az átengedéséről volt hajlandó tárgyalni. Bethlen-nel való konzultáció után Bánffy ezt elutasította. Ezáltal olyan látszat keletkezett, hogy a magyar fél képtelen az ésszerű kompromisszumra. A valóságban azonban akkor sem jött volna létre megegyezés, ha a magyar fél elfogadja Beneš ajánlatát. Ő ugyanis azzal a helyes feltevéssel tette meg a maga propozícióját, hogy a magyarok azt úgyis visszautasítják. Ha nem ezt tennék – tájékoztatta a prágai brit követet – „kénytelen lennének egyenes visszautasításban részesíteni őket”.

Beneš tehát egyetlen négyzetméter átengedését sem tartotta megengedhetőnek. Szerb és román kollégái pedig még kevésbé. Ugyanakkor az sem állítható, hogy a nyilvánosan igényelt etnikai határokat Bethlen bizonyosan elfogadta volna végleges rendezésként. Bizalmas körben, az egyik augusztusi minisztertanácsban ugyanis kendőzetlenül feltárta, hogy perspektivikusan egy „nagy” – ha nem is integrális – revízióval számol. „Nekünk reményünk lehet az, hogy Tótföldet és Erdély nagy részét, a Bánátot kedvező külpolitikai konstelláció esetén visszaszerezhetjük” – mondotta ekkor. Hozzátette, hogy „a kedvező európai konstellációt e területek visszaszerzése tekintetében csak Németország adhatja”.

A „német kártya” kijátszása, vagyis a status quo német segítséggel történő erőszakos megváltoztatása elsősorban a különböző szélsőjobboldali és jórészt katonai körök vesszőparipája volt. Ám mint alternatív lehetőség Bethlen elképzelései között is szerepelt. Szűk körben, a német követségen tett kijelentéséről a követ 1921 novemberében ezt jelentette Berlinbe: „... Magyarország számára az egyetlen megoldás az együtthaladás Németországgal. Az, amit a magyar külpolitikában eddig tettek, és amit a kényszer hatása alatt még tenniük kell, az antant nyomására történt, illetve fog történni.”

Bethlen fenti és ehhez hasonló kijelentései természetesen nem egy következetes külpolitikai doktrína megfogalmazásai, hanem egy független diplomácia folytatására képtelen kisállam támaszkérésének sokszor egymásnak is ellentmondó megnyilvánulásai voltak. „Az, hogy mit mondok és csinállok, a kül- és belpolitikai szükségszerűségek függvénye. Az én politikámat a körülmények ala-

kítják” – fogalmazta meg egy alkalommal az erdélyi fejedelemség diplomáciájára emlékeztető külpolitikai krédóját.

Ennek a kétszínűségig rugalmas politikának az első eredményei már 1921 nyarán és őszén, a baranyai és a nyugat-magyarországi kérdés lezárulásakor megmutatkoztak. Bethlen úgy próbálta visszaszerezni a délszláv csapatok által 1918 novemberétől megszállva tartott baranyai háromszöget, hogy a békeszerződés értelmében osztrák területté vált nyugat-magyarországi sáv (Burgenland) egy részét is megtarthassa. Ennek érdekében nagyban támaszkodott azokra a fegyveres szabadcsapatokra, amelyektől nyilvánosan mindig elhatárolta magát. Törekvését siker koronázta. Miközben augusztus végén Jugoszlávia ténylegesen kiürítette és átadta az addig megszállva tartott délvidéki területeket, Burgenlandot csak a reguláris magyar csapatok hagyták el, az irreguláris szabadcsapatok viszont ott maradtak, és visszaverték a terület átvételére érkező osztrák csendőrséget. Az angol és francia követ érdeklődésére Bethlen rezzentéslen arccal közölte: sajnálja a történeteket, és mindent elkövet a szabadcsapatok leszerelése érdekében. Miután azonban ez továbbra sem történt meg, a nagyhatalmak végül hozzájárultak, hogy olasz közvetítéssel Ausztria és Magyarország tárgyalásos úton rendezzék a kérdést.

Az október 11–13-i velencei konferencián Bethlen várakozásának megfelelő eredmény született. Ausztria hozzájárult, hogy Sopron és 8 Sopron környéki falu hovatartozásáról népszavazás döntsön. Hazatérve Bethlen néhány nap alatt leszereltette a szabadcsapatokat, és a terület nagyobb részét átadta Ausztriának. Sopron és környéke pedig Magyarország része maradt. Az 1921. december 14-én megrendezett népszavazáson – az enyhe német többség ellenére – a lakosságnak ugyanis csak egyharmada választotta Ausztriát. Az osztrák–magyar határ ilyen kijelölése – gyakorlatilag a békeszerződés módosítása – Bethlen első nagy politikai sikere volt. Úgy volt képes határrevíziót elérni s ezáltal belföldi presztízsét jelentékenyen növelni, hogy közben a győztes hatalmak jóindulatát is megőrizte.

A nyugat-magyarországi kérdés lezárását kissé késleltette, hogy október 20-án IV. Károly ismét megjelent Magyarországon. A környezete és néhány hazai híve által sugallt terv lényege az volt, hogy a királyhű nyugat-magyarországi csapatok élén Károly bevonul Budapestre, és – ha másként nem megy, erőszakkal – átveszi a hatalmat Horthytól. A király és hívei feltételezték, hogy a környező államok, amelyek nagyon tartottak a Monarchia feltámadásától, néhány nap alatt nem tudnak támadni, s mire mozgósítanak, már késő lesz, mert a nagyhatalmak elfogadják a fait accompli. Horthy és Bethlen azonban nem így ítélték meg a helyzetet. A király megérkezését követő két napban átvett tiltakozó jegyzékek arról győzték meg őket, hogy a román és különösen a cseh hadsereg beavatkozása reális veszély. Ezért az ellenállás mellett döntöttek. A döntő ütközetre október 24-én került sor Budaörsnél. A csata a kormánycsapatok győzelmével végződött. A király és kísérete néhány nap múlva ismét elhagyta az országot, a nagyhatalmak és az elmúlt hónapokban szövetségi viszonyba lépett Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia (kisantant), valamint a hazai szabad királyválasztók követelésnek engedve a nemzetgyűlés pedig november 6-án törvényben mondta ki IV. Károly trónfosztását és a Habsburg-ház trónörökletességi jogának a megszűnését.

A detronizációt és a soproni népszavazást követő hónapokban Bethlen folytatta „alternatív” diplomáciáját. Hivatalos nyilatkozataiban továbbra is azt hangsúlyozta, hogy Magyarország be kíván illeszkedni „az európai politika nagy irányelveibe”. Ugyanakkor még mindig számolt a status quo-ellenes összefogás

lehetőségével. Ezeknek a tervezgetéseknek Gustav Stresemann németországi kormányalakítása vetett véget 1923 nyarán. Ez az ún. teljesítési politika berlini győzelmét jelentette. Partner nélkül maradván Bethlen külpolitikájának kizárólagos irányvonala ettől kezdve 1927-ig törvényszerűen az eddig is hangoztatott „megbékélés és beilleszkedés” lett. Saulusból Paulussá persze ezekben az években sem vált. Mindössze arról volt szó, hogy a nemzetközi viszonyok alakulása 1923 közepére-végére beláttatta vele, hogy a revansista politika egyelőre minden külső támogatóját elvesztette. Ezért – mint maga mondta – átmenetileg „önmegtagadást” gyakorolt.

A belpolitikai stabilitás alapjainak a megteremtése

■ Az osztrák–magyar határ ügyének és a királykérdésnek a nyugvópontra hozása mellett kormányzásának első két évében Bethlen mindenekelőtt a belpolitikai stabilitás alapjainak a megteremtésére törekedett.

Először a szociáldemokratákkal sikerült megegyeznie. A köztudatba Bethlen–Peyer-paktumként került megállapodást 1921. december 22-én írták alá. Az MSZDP ebben vállalta, hogy a kormány külpolitikai törekvéseit támogatja, szakít a liberális polgári ellenzékkel, lemond a közalkalmazottak, vasutasok és postások szervezéséről, a mezőgazdasági munkások körében új szervezeteket nem hoz létre, s politikai sztrájkokat nem kezdeményez. Ennek fejében a kormány kötelezte magát, hogy az MSZDP és a szakszervezetek működését és pártlapjainak terjesztését nem akadályozza, elrekvirált helyiségeit visszaadja, s hogy a munkásbiztosítást korszerűsíti és továbbfejleszti. Ezzel a megállapodással Bethlennek sikerült elérnie, hogy a munkásság többségét képviselő Szociáldemokrata Párt az ellenforradalmi rendszer alapjait a továbbiakban komolyan nem veszélyeztette. Sopron és környékének a megtartása után ez tekinthető második jelentős politikai sikerének.

A következő hetekben Bethlen elsősorban az egységes kormánypárt létrehozására koncentrált. Az új párt gerincévé eredetileg a legitimista Kereszténypárt konzervatívjait és a volt Tisza-pártiakat akarta tenni a kisgazdapárti mérsékelt csatlakoztatásával. A detronizáció miatt ez az út azonban a továbbiakban járhatatlannak bizonyult; a legitimisták hallani sem akartak a Bethlennel való együttműködésről. A miniszterelnök ezért a szabad királyválasztó Kisgazdapárt, sőt ezen belül is a Nagyatádi Szabó István vezette agrárdemokraták felé kényszerült közeledni. Nagyatádi – különösen a szociáldemokratákkal kötött paktum tető alá hozatala után – maga is hajlott az együttműködésre.

Bethlen fordulatára válaszolva a Kisgazdapárt 1922. január 22-én határozatot hozott arról, hogy a párt programjának fenntartása mellett egységes táborba szólítja mindazokat, akik a párt elveit magukévá teszik. A párt hivatalos nevét ugyanezen az értekezleten Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Pártra változtatták. Néhány nappal ezután, február 2-án több disszidens és más képviselőtársával együtt Bethlen belépett az új pártba. Az egységes kormánypárttá bővülés első lépéseit megtett Kisgazdapárt új „vezére” Bethlen, elnöke Nagyatádi, ügyvezető elnöke pedig a jobboldali radikálisok egyik vezéregyénisége, Gömbös Gyula lett.

A harmadik nagy belpolitikai feladatot, a választójog korlátozását Bethlen – mindenki meglepetésére – puccsszerűen vitte keresztül. Tudván, hogy a nemzetgyűlés mandátuma február 16-án lejár, az új választójogi törvénytervezetet csak

11-én terjesztette a honatyák elé. A legitimista, demokratikus és keresztényszocialista ellenzék azonban tárgyalási alapként sem fogadta el ezt, hanem obstrukciós vitába kezdett. Biztosra vették, hogy új választójogi törvény hiányában Bethlen kénytelen lesz a titkosságot biztosító 1919-es választójogi rendelet alapján megrendezni a választásokat. Bethlen azonban nem így döntött. Miután a nemzetgyűlés feloszlott, február 21-ére ún. alkotmányjogi értekezletet hívatott össze. A Horthy elnökletével tanácskozó, konzervatív jogászokból és közéleti személyiségekből álló testület minden zavaró momentum nélkül eljátszotta a neki szánt szerepet. Kimondta, hogy a Friedrich-féle 1919-es rendelet érvénye a nemzetgyűlés feloszlásával megszűnt, s hogy az új választójog terén a kormánynak szabad keze van.

Bethlen így március 2-án rendeletileg léptette életbe választójogi törvénytervezetét. Eszerint a választójogosultak száma mintegy háromnegyed millióval, vagyis 3 millióról 2 és egynegyed millióra csökkent. 1920-ban a 24 éven felüli lakosság 75 és az összlakosság 40 százalékának volt választójoga, 1922-től a 24 éven felüli lakosság 58 s az összlakosság 28 százalékának. A választójoguktól megfosztottak többségét iskolázatlan nők, kisebbségüket iskolázatlan férfiak tették ki. Előbbivel elsősorban a legitimisták és a keresztényszocialisták, az utóbbival pedig a kiszagdákat szavazóbázisára mért csapást Bethlen.

Ezek a szűkítések azonban végül is nem voltak olyan jelentősek, hogy a Bethlen céljait kiszolgáló nemzetgyűlést automatikusan biztosíthatták volna. Budapest és környéke, továbbá a törvényhatósági jogú városok (összesen 50 kerület a 245-ből) kivételével ezért visszaállította a dualizmus kori nyílt szavazást. Ez példa nélkül állt a korabeli Európában. A továbbiakban a választóknak csak 24 százaléka szavazhatott titkosan. A Kiszagdapárt mint alapvetően falusi bázisú párt ezzel a mindenkori kormány, illetve a Belügyminisztérium alá tartozó vidéki közigazgatási szervek kénye-kedvére lett kiszolgáltatva.

A választásokat május utolsó és június első napjaiban tartották meg. Az Egységes Párt a nyílt szavazásos kerületekben a leadott szavazatok 60, a vidéki és Pest környéki titkos kerületekben viszont csak 23 százalékát szerezte meg. Ennek alapján a 245 mandátumból 144-et kapott. Ezzel abszolút parlamenti többségre tett szert. A párt képviselőinek társadalmi hovatartozás és politikai felfogás szerinti összetétele jelentősen megváltozott. Nagyatádi paraszt híveinek, az ún. csizmás képviselőknek a száma 32-ről 16-ra csökkent, a közép- és nagybirtokosoké pedig 36-ra emelkedett.

A szociáldemokratákkal kötött egyezségével, az Egységes Párt létrehozásával és különösen az új választójogi rendelettel Bethlen megeremtette az ellenforradalmi rendszer belpolitikai konszolidációjának alapjait. A létrejött politikai rendszer egyik legfőbb jellemzője abban ragadható meg, hogy a kormány elnöke, azaz az állami adminisztráció irányítója azonos volt a parlamenti többséget birtokló kormánypárt vezetőjével. Ezzel és a nyílt szavazással Bethlen kezébe igen jelentős hatalom került. Kizárólagos személyi vagy pártidiktatúrájáról azonban mindezek ellenére egyoldalúság és a fogalmakkal való játék lenne beszélni. Ennek számos alkotmányos és gyakorlati akadálya volt. Ezek közül legfontosabbnak a nyilvánosság korlátozott pluralizmusát s ezen belül a bal- és jobboldali ellenzék sajtóban és a parlamentben egyaránt „engedélyezett” kritikáját tartathatjuk. A kormány, illetve a kormányfő mozgásszabadságát korlátozta bizonyos mértékig maga az Egységes Párt is, amely, ha agrárdemokrata jellegét el is veszítette, a különböző társadalmi rétegek és politikai irányzatok érdekütköztetési és

-érvényesítési harcának bizonyos mértékig a továbbiakban is teret és lehetőséget adott. Ebben az értelemben a kormánypárt egyfajta „előparlament” funkcióját töltötte be, amit a fontosabb törvényjavaslatok országgyűlési vitája előtt gyakorolt.

Egy politikai konszolidáció minden esetben csak akkor és csak úgy lehet tartós, ha gazdasági konszolidációval párosul. Bethlen másik fontos törekvése ezért 1922-től az volt, hogy a mély válságba került gazdaságot talpra állítsa, és fennélését elősegítse.

A gazdaság szanalása

■ A gazdasági válság súlyosságára jellemző, hogy a mezőgazdasági termelés a háború előtti szintnek 1920-ban 50-60, a gyáripari termelés 35-40 százaléka körül mozgott. A termelésekiesés nagyarányú inflációval járt együtt. 1919 augusztusában 100 magyar korona még 11,6 svájci frankot ért, 1920 decemberében azonban már csak 1,24 centime-ot. Az alacsony termelési szint és az infláció természetesen nagyfokú munkanélküliséggel járt, és a bérből élők életszínvonalának erős csökkenését vonta maga után. 1919–1920-ban emberek százazrei éltek irtózatosan nyomorúságos körülmények között.

Legsürgősebb gazdaságpolitikai feladatának Bethlen az infláció megállítását tartotta. A Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter által kidolgozott antiinflációs politika lényege a belső erőforrásokra (adókra és a nagy vagyonok 5-20 százalékos vagyondezmájára) támaszkodó stabilizáció volt. 1921 nyaráig úgy tűnt, hogy az önerőre támaszkodó kibontakozás sikeres lesz. Az átmeneti eredményeket azonban nem sikerült tartósítani. A nyár közepétől a korona értéke ismét csökkenni kezdett, s 1,14 centime-os árfolyomával szeptemberben elérte addigi mélypontját.

Ezt követően megerősödött az az elképzelés, hogy az államháztartás egyensúlyának helyreállításához nagyobb külföldi kölcsönt kell felvenni. A külföldi kölcsön felvétele előtt viszont rendezni kellett az ország jóvátételi terheit, amelyeknek a pontos összegét és ütemezését a békeszerződés nem állapította meg. Ez annál is inkább elkerülhetetlen volt, mert a jóvátételi fizetések teljesítését a magyar kormány bevételeivel szavatolta. Nem fizetés esetén a Népszövetség Jóvátételi Bizottsága egyszerűen zárolhatta a magyar állami bevételeket. Első lépésként ezért a magyar állami bevételek zálogjogának teljes vagy részleges feloldását kellett elérni. A magyar kormány ezt 1923. április 22-én kérte a Jóvátételi Bizottságtól. A kérés alátámasztása érdekében 1923 áprilisában Bethlen pénzügyminiszterével együtt Párizsba, Londonba és Rómába utazott.

Bethlen londoni és római fogadtatása egyaránt szívélyesnek volt mondható. Ennek köszönhető, hogy a végül 250 millió aranykoronában megállapított nemzetközi kölcsönt teljes mértékben a magyar kormány kiadásainak fedezésére, illetve a gazdaság szanalására lehetett fordítani. A jóvátétel összegét viszonylag alacsonyan, 200 millió aranykoronában állapították meg. A fizetési feltételeket úgy szabták meg, hogy 1927-ig csak kisebb szénszállításokat s még 1927 és 1933 között is csak évi 10 millió koronán aluli részletfizetéseket kellett teljesíteni.

Röviddel a pénzügyi stabilizáció után, 1925 januárjában került sor az új vámrendszer életbe léptetésére. Az új vámtarifa-rendelkezesek átlagosan mintegy 30 százalékos vámvédelmet biztosítottak az alkalmazkodási nehézségekkel küzdő hazai iparnak. Leginkább a fejletlen, de hazai nyersanyagbázissal rendelkező könnyűipari ágazatokat, így például a textilipart védték. A gazdaságpolitikai in-

tézkedések sorát az új és sokig értékálló nemzeti valuta, a pengő bevezetése koronázta meg 1926. január 1-jén.

A gazdasági élet újjászervezése 1926-ra befejeződött. Ezt követően a magyar gazdaság néhány esztendőn át a fellendülés időszakát élte. Ez a fellendülés a dualizmus időszakához hasonlóan elsősorban az ipar területén mutatkozott meg. Az ipari termelés 1924 és 1929 között több mint 70 százalékkal emelkedett, s az 1929–1933-as világgazdasági válság előestéjén mintegy 12 százalékkal múlta fölül a háború előtti szintet. A mezőgazdaság ezzel szemben stagnált, illetve csak igen mérsékelten fejlődött. A növénytermesztés szintje például még 1929-ben is csak 1-2 százalékkal haladta meg a háború előtti évekéét.

A gazdaság fellendülésével párhuzamosan emelkedett a lakosság életszínvonal. A munkásság és a parasztság reálbérei a húszas évek utolsó harmadára megközelítették vagy elérték, sőt egyes esetekben túl is szárnyalták a háború előtti szintet. A gazdaság fellendülése és az életviszonyok változó mértékű, de kétségtelen javulása visszahatottak a politikai életre. A politikai konszolidáció befejezésének és a kiegyensúlyozott, nagyobb zavarok és válságok nélküli kormányzásnak az alapjait és feltételeit teremtették meg.

A belpolitikai konszolidáció befejezése

■ Miközben Bethlen és kormánya a gazdaság talpra állításán ügyködött, ismét kiéleződtek a belpolitikai ellentétek. Az 1920-as évek első felére jellemző nehéz szociális helyzet miatt ez szinte törvényszerűen alakult így. A kormánypolitikát opponáló két „szélsőség” közül Bethlen első számú ellenfele továbbra is a demokratikus baloldal volt. A veszélyesebb viszont – miután hatalmi pozíciókkal rendelkezett és a kormányzó rokonszenvét is bírta – az antiparlamentáris szélsőjobboldal.

A szélsőjobboldal egyik centrális követelése az 1920-as numerus clausus kiegészítése volt további zsidóellenes rendelkezésekkel. Mivel ezeknek Bethlen ellenállt, a különböző szélsőjobboldali csoportok 1922 szeptemberében létrehozták az Egyesült Keresztény Blokkot. Ez a meglévő pártkereteken átnyúló laza szövetség volt, amelybe a kormánypárt Gömbös-csoportja, Friedrich István és köre, valamint több keresztényszocialista csoportosulás tartozott. Fellépésüket különösen veszélyessé tette, hogy ezzel egy időben az Egységes Párt kigazdafrakciója is mozgolódni kezdett. Ők az 1920-as földreform-törvény végrehajtásának vontatottsága miatt háborogtak.

1923 tavaszáig Bethlen eredményesen védte a nagybirtokosok érdekeit. A kormánypárt 20-30 fős kigazdafrakciója és a Gömbös-csoport közeledése látán azonban döntenie kellett. Vagy továbbra is akadályozza a földreform gyorsabb végrehajtását, s ez esetben a kormánypárt egységét és az addigi konszolidációs sikereket teszi kockára, vagy kielégíti az elégedetlenkedők egyik csoportját, s ezáltal elszigeteli a másikat. Bethlen a kigazda követelések felkarolása s a jobboldali radikálisok elszigetelése mellett döntött. Miután 1923 júniusában biztosította Nagyatádit a földreform végrehajtásának meggyorsításáról, Gömböst a kormánypárt elhagyására vagy radikális nézeteinek a feladására szólította fel. Gömbös egy ideig habozott, majd augusztus 2-án féltucatnyi hívével együtt kivált a kormánypártból, és megalakította a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártot, vagyis közkeletű nevén a Fajvédő Pártot.

A földreform végrehajtásának meggyorsításával foglalkozó törvény nemzetgyűlési vitája 1923. december 1-jén kezdődött, és 1924. március 31-én fejeződött be. Eredményét jól mutatja, hogy az 1920 vége és 1923 nyara között szétosztott 136 ezer holddal szemben 1923 ősze és 1925 ősze között 726 ezer hold föld került a parasztság kezébe. Ez esetben tehát Bethlen állta a szavát. A földreform persze így sem volt radikális; az ország termőterületének mindössze 8,5 százalékát érintette, s így az 1000 holdon felüli birtokokra eső földterületnek csak 14, s az 500-1000 holdas birtokok földállományának csak 5,5 százalékos csökkenését eredményezte. Ám a szétosztott több mint 1 millió holdból így is több mint 100 ezer törpebirtokos és kisparaszt, valamint több mint 200 ezer földnélküli napszámos kapott néhány holdat.

A Bethlen–Peyer-paktum, az Egységes Párt létrehozása, a választójog korlátozása és a stabil parlamenti többség megszerzése után a Gömbös-csoport ellenzékké szorítása, valamint a földreform meggyorsítása az ellenforradalmi rendszer belpolitikai konszolidációjának újabb jelentős lépései voltak.

Gazdasági és politikai szempontból egyre inkább megszilárduló helyzetét 1924 végétől Bethlen arra használta fel, hogy a rendszer stabilitását válsághelyzetek esetére is biztosítsa. 1926-ban ennek érdekében állította vissza – módosított formában – a régi felsőházat. 1921–22-ben megalapozott, 1924–25-ben pedig továbbfejlesztett kormányzati rendszerébe ezzel beépítette az utolsó stabilitási tényezőt. A felsőházba örökös jogon, méltóság vagy hivatal alapján s végül választás vagy kinevezés útján kerülhettek a tagok. Ebből adódott, hogy a felsőházi honatyák szinte kizárólag a hagyományos elitcsoportok képviselői közül kerültek ki. A parasztságot és a munkásságot egyaránt egy-egy fő képviselte.

A hagyományos elitcsoportok hatalmának biztosítása logikusan következett Bethlen konzervatív politikai meggyőződéséből. Az „arany középút”, az „igazi demokrácia”, illetve az „igazi keresztény politika” ködös jelszavait ekkori nyilatkozataiban a „józan konzervatív politika” célkitűzése váltotta fel, amely a „család érinthetlenségének”, a „magántulajdon szentségének”, valamint a vallásérkölcshöz és a hazafisághoz az elvein nyugszik, s amely a „tömegek túlsúlyával” szemben a „kvalitásnak”, a „vezető középosztályoknak, az intelligens osztályoknak” biztosít irányító szerepet. Kifejtette, hogy a magyar viszonyok közepette, ahol az iskolázott és vagyonnal rendelkező, tehát az államtól független rétegek kisebbségben vannak az iskolázatlan és vagyontalan paraszti és munkástömegekkel szemben, „azok a demokratikus intézmények, melyek Nyugaton beváltak és jól funkcionálnak, Magyarországon azt idéznék és idézik elő, hogy minden olyan demagógia, amely a szenvedélyekre apellál, felsőbb néposztályokkal szemben mindennap sikerre találhat”. A választásra jogosultak körének bővítését és különösen a titkosság általánossá tétele elől ezért a leghatározottabban elzárkózott.

Szociál- és oktatáspolitikája

■ Az 1921 és 1926 közötti fél évtizedet komplex (gazdasági, politikai) rekonstrukciós folyamatként felfogva Bethlen az 1920-as évek harmadik harmadában elérkezettnek látta az időt arra, hogy az elért eredményekre támaszkodva a kormánypolitika immár „magasabb ideálok után” törekedjék. Azaz: hozzájárasson azoknak a fejlődés szempontjából indokolt szociálpolitikai és kultúrpolitikai cé-

loknek a megvalósításához, amelyre a gazdasági helyzet mindaddig nem nyújtott lehetőséget.

A szociálpolitikai reformok sorát a társadalombiztosítás újjászervezése nyitotta meg. Az 1927. évi XXI. tc. gyakorlatilag minden városi munkás és alkalmazotti rétegre kiterjesztette a kötelező betegségi és baleseti biztosítást. A kötelező jelleggel biztosítottak száma ezzel megközelítette az egymilliót, vagyis a városi munkásságnak mintegy 80-90 százaléka részesült ebben az alapvető szociális védelemben. A biztosítottak szociális kedvezményei nemzetközi összehasonlításban is figyelemre méltóak voltak.

Egy évvel később, 1928-ban vezették be a kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyeségi és árvasági biztosítást, ami a munkásmozgalom régi követelései közé tartozott. Öregségi járadékra az a biztosított tarthatott igényt, aki betöltötte 60., illetve 65. életévét, és munkáltatója legalább 7 és fél éven át fizette utána az előírt járulékot. A kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyeségi és árvasági biztosítás nagyjából-egészében ugyanazokra a foglalkozási kategóriákra terjedt ki, mint a kötelező betegségi és baleseti biztosítás. Vagyis a városi munkás- és alkalmazotti rétegekre.

Az 1920-as évek társadalombiztosításának hálóján két nagy lyuk tátongott: a mezőgazdasági munkások kötelező biztosításának és a munkanélküliség elleni biztosításnak a megoldatlansága. A mezőgazdasági munkások betegségi és baleseti biztosításának a bevezetése eredetileg szerepelt Bethlen tervei között. Sorrendben ennek 1929-ben, az említett két társadalombiztosítási törvény után kellett volna következni. A nagy gazdasági világválság 1929-től érezhető hazai hatása miatt azonban ez elmaradt. Nem tartozott a magyar gazdaság reális lehetőségei közé a munkanélküliség elleni biztosítás bevezetése sem. Mivel az ipari és forgalmi szektorokban a munkanélküliek aránya még az 1920-as évek második felében is meghaladta a 10, a mezőgazdaságban pedig a 20-25 százalékot is, a munkanélküli segély intézményesítése a termelés rentabilitását veszélyeztette volna.

A szociálpolitika egyéb szektorai közül jelentős előrehaladás történt még a lakásviszonyok és a közegészségügy terén. Részben a földreformhoz kapcsolva, részben attól függetlenül 1920 és 1930 között 290 ezer lakóház épült föl, ami 25 százalékos növekedést jelentett. Az elcsatolt országrészekből érkezett menekültek nagy száma miatt az egy lakásra jutó lakók száma azonban így is csak igen mérsékelten (4,4 főről 3,9 főre) csökkent. A közegészségügy ennél jóval jelentősebb mértékben modernizálódott. A százezer főre eső orvosok száma majdnem megkétszereződött, a százezer főre eső kórházi ágyak száma 329-ről 467-re nőtt, a csecsemőhalandóság 19 ezrelékről 16 ezrelékre csökkent.

Szociálpolitikai ügyekben Bethlen többnyire népijóléti miniszterére és állandó helyettesére, Vass Józsefre hagyatkozott. Kultúrpolitikai téren pedig gróf Klebelsberg Kunó volt a támasza. A klebelsbergi kultúrpolitika két alapgondolatával, a népiskolai hálózat bővítésével és ennek révén a legszegényebb falusi lakosság műveltségi szintjének emelésével, valamint a „magaskultúra” intézményeinek kiemelt támogatásával Bethlen messzemenően egyetértett. „... [A]z általa kimondott szó – írta erről Klebelsberg egyik könyvének előszavában – annak a politikának alapgondolatait fejezi ki, amelyet magam is képviselek.” Konkrétan azonban mindezekkel csak akkor foglalkozott, ha a kultusztárca költségvetését, amely a környező országokét és a dualista Magyarországot egyaránt jelentősen meghaladta, a parlament meg akarta nyírítani. Ez történt például 1927-ben,

amikor a honatyák az elemi és polgári iskolai hálózat fejlesztési költségeit sokallták. El kell érni – mondotta ekkor Bethlen –, hogy „ne legyen az országban falu vagy tanyakör, melynek ne volna meg a maga iskolája”. 1930-ban és 1931-ben pedig a külföldi magyar intézeteket védte meg, amelyek a fiatal magyar diplomások nyelvi és egyéb képzése terén töltött be fontos szerepet.

Kultúrpolitikai és általános politikai jelentőséggel is bírt a numerus clausus 1928-as módosítása. Ezt az 1920-ban elfogadott törvényt, amely korlátozta az izraelita vallású fiatalok felsőfokú intézményekbe való bejutását, lényegében Bethlen is szükségesnek tartotta, és ezért kezdetben védte. Az 1920-as évek közepétől viszont egyre gyakrabban emlegette, hogy a „numerus clausus csak átmeneti intézmény”, amelyet a „momentán helyzet szült”, így a „momentán helyzet javulásával a törvény is hatályát kell hogy veszítse”. Álláspontjának megváltoztatására elsősorban a pénzügyi világgal összefonódott nemzetközi zsidószervezetek és a Népszövetség állandó nyomása készítette.

A kormány által beterveztett módosítás következtében a zsidó vallású egyetemisták aránya a következő években mintegy egyharmaddal nőtt, azaz az 1920-as évek utolsó harmadára jellemző 8 százalékról az 1930-as évek elejére 12 százalékra emelkedett. A kormányzat demokratikus ellenzéke azt szerette volna, ha Bethlen továbbmegy a rendszer liberalizálásának útján. Mindenekelőtt a választójog demokratizálását követelték. A demokratikus ellenzékkel folytatott 1927–29-es vitáiban – eltérően korábbi álláspontjától – Bethlen mintha nagyobb megértést mutatott volna követelésük iránt. Elismerte, hogy az általános és titkos választójog „teoretikusan helyes, jó és jogos intézmény”, s hogy „a fokozatos fejlődés előbb vagy utóbb minden országban ide fog vezetni”. Azonnali magyarországi bevezetését azonban – az egyes társadalmi osztályok közötti „nagyon mély ellentétek” és szociális feszültségek miatt – továbbra is aggályosnak tartotta, és ezért halogatta.

Revízió és külpolitika

■ A nemzetközi viszonyok kényszerű logikájához alkalmazkodva 1923-tól 1927-ig sem Bethlen, sem a kormány más tagjai nem beszéltek a revízióról. A magyar diplomácia azonban ezekben az években sem tétlenkedett. Mint korábban érintettük, 1922–1923-ban elsősorban a népszövetségi kölcsön megszerzésén fáradozott Bethlen és a Dísz tér szakember gárdája. 1924–26-ban pedig sokakat meglepő módon a Szovjetunióval való kapcsolatok kiépítésén dolgoztak.

A Szovjetunió iránti nyitás részben a szovjet piac hatalmas felvevőképességével volt magyarázható, amely a fellendülő magyar gyáripar legtöbb értékesítési nehézségét megoldhatta volna. Részben pedig azzal, hogy Moszkva nem ismerte el a Párizs környéki békéket, s Besszarábia elcsatolása miatt Romániával nyílt határvitában állt. A titokban folyó tárgyalások 1924 őszére az egyezménykötés stádiumához érkeztek. A diplomáciai érintkezés felvételéről szóló szerződést szeptember 5-én, a kereskedelmi forgalommal kapcsolatos megállapodást pedig szeptember 12-én írták alá. Az egyezmények aláírását a minisztertanács október 10-én jóváhagyta. Ezt a parlamenti és kormányzói szentesítésnek kellett volna követnie. Erre azonban nem került sor. A ratifikálás ugyanis erős ellenállásba ütközött. Nemcsak a fajvédők támadták Bethlent, és vádolták azzal, hogy „ezzel az egyezménnyel is, mint egész politikájával, a hazugságok hínárjába vezeteti az országot”. Hanem támadták a legitimisták, a kereszténypártiak, a kor-

mánypárt konzervatívjai közül sokan, sőt még néhány demokrata is. A kormányzóval a háta mögött Bethlen valószínűleg maga mellé tudta volna állítani a parlament többségét. A kormányzó támogatása azonban ezúttal hiányzott. Horthy, aki a kecsesítő külpolitikai előnyök reményében sem tudott úrrá lenni anti-kommunista érzelmein, határozottan a kapcsolatok felvétele ellen foglalt állást. Meggyőzni és véleményétől eltéríteni Bethlen sem tudta. A Szovjetunióval való hivatalos kapcsolatok felvételére így csak jóval később és egészen más nemzetközi körülmények közepette, 1934-ben került sor.

A szovjet–magyar tárgyalások zátonyra futását követően, 1925 végétől 1926 őszéig Bethlen a Jugoszláviához való közeledéssel kísérletezett. Ettől elsősorban ugyancsak gazdasági és kereskedelmi előnyöket remélt. A tárgyalások során felmerült azonban benne egy olyan megállapodás lehetősége is, amely kölcsönös semlegességet biztosított volna egy harmadik állammal keletkező konfliktus esetére. Nem kétséges, hogy ez a harmadik állam csakis Románia lehetett. A biztató kezdetek ellenére a jugoszláv–magyar közeledés terve is léket kapott. Alighogy 1926 szeptemberében a konkrét tárgyalások Genfben megkezdődtek, közbelépett Olaszország. Mussolini jelezte: kész olyan „messzemenőbb politikai szerződést kötni”, amely „Magyarországnak nagyobb előnyöket biztosítana, mint egy Jugoszláviával kötendő szerződés”.

Olaszország szövetségi értéke – mind gazdasági, mind politikai szempontból – összehasonlíthatatlanabban nagyobb volt Jugoszláviáénál. A magyar–jugoszláv közeledés helyébe így 1926 végétől a Bethlen által régen várt s már 1919-ben „előre jelzett” olasz–magyar barátkozás lépett. Az olasz orientáció kialakulása egybeesett a revíziós célokat szolgáló aktívabb külpolitika feltételeinek a megteremtődésével. 1926 nyarán ugyanis megszűnt az ország szigorú pénzügyi ellenőrzése, majd 1927. május 15-én a békeszerződés által előírt állandó katonai ellenőrzés.

Az előkészítő tárgyalások után Bethlen 1927. április 4-én érkezett Rómába. Mussolinivel folytatott megbeszélései során részletesen ismertette felfogását Magyarország külpolitikai helyzetéről és a követendő külpolitikáról. Abból indult ki, hogy „Közép-Európa helyzete nem definitív”; az „új rendezés” egyik vagy másik nagyhatalom irányításával előbb vagy utóbb bekövetkezik. A francia koncepciót – mondotta –, amely Magyarország, Ausztria és a kisantant megbékítésére, majd pedig szövetségbe tömörítésére törekszik a status quo alapján, nem támogathatja, mert „Magyarország lelkiileg sohasem fogja elfogadni a trianoni szerződést”. Amennyiben – folytatta gondolatmenetét – nem Franciaország fogja a térség új rendjét megszabni, úgy előre látható, hogy „Németország és Oroszország megerősödésével e két hatalom fog erre a rendezésre befolyást gyakorolni”. Magyar szempontból különösen az orosz befolyás megnövekedését nevezte veszélyesnek, miután az „északi és déli szláv népek blokkja” ez esetben harapófogóba zárná Magyarországot. Mivel ezek a veszélyek – fejezte be eszmefuttatását – Olaszországot is fenyegetik, a kisantant fellazítása és a magyar revízió nemcsak magyar, hanem olasz érdek is.

Bethlen érvelésével Mussolini általában véve egyetértett. Az ötnapos látogatás végén a két államférfi ezért szerződést írt alá. Ez kimondta, hogy a két állam között „állandó béke és örökös barátság fog fennállni”, s hogy az esetleg felmerülő vitás kérdéseket diplomáciai úton oldják meg. A szerződést tíz évre kötötték azzal, hogy ha ezen idő elteltével egyik fél sem mondja föl, akkor újabb tíz évre érvényben marad.

Az olasz–magyar szerződés jelentős előrelépés volt Bethlen régi törekvésének, a külpolitikai elszigeteltségből való kitörésnek és a nagyhatalmi támaszkeresésnek az útján. Rómából hazatérve elérkezettnek látta az időt, hogy gazdaságilag megerősödve, belpolitikailag megszilárdulva, a pénzügyi és katonai ellenőrzéstől megszabadulva s végül Mussolini támogatásával a háta mögött szakítson addigi beilleszkedési politikájával, s nyíltan vállalja mindvégig legfőbb külpolitikai célját: a revíziót. Ezt először 1927. május 27-i zalaegerszegi beszédében jelentette be, majd 1928. március 4-én Debrecenben még nyilvánvalóbbá tette. „Mi – mutatott rá Magyarország egyedülálló helyzetére – nem tartományokat veszítettünk. Bennünket földaraboltak. A mi esetünk nem Elzász-Lotaringia esete. A miénk Lengyelország esete. Németország lemondhatott egy tartományáról, de mi fajunk egyharmadáról örök időkre le nem mondhatunk. [...] ezekre a határookra egy végtelen békét felépíteni nem lehet. [...] nekünk más határookra van szükségünk.”

Az olasz–magyar és az ezt kiegészítő osztrák–magyar, lengyel–magyar, bolgár–magyar és török–magyar szerződések révén az 1920-as évek végére Magyarország kilépett nemzetközi elszigeteltségéből, és egy olyan formálódó szövetségnek képezte részét, amely Franciaország és a kisantant Duna-medencei hegemoniájával szemben jelentett kihívást. Ez kétségtelen külpolitikai eredmény volt, amely Bethlent jogosan töltötte el büszkeséggel és elégedettséggel. Ugyanakkor látnia kellett azonban azt is, hogy Olaszország és kis szövetségesei önmagukban nem lesznek képesek a status quo megváltoztatására. Az olasz blokkhoz való tartozás és Anglia egyre inkább platonikus jellegű rokonszenvének a megőrzése mellett ezért folyamatosan törekedett arra, hogy Németországgal is szorosabb együttműködést alakítson ki. A feltételek erre 1929 végétől, amikortól az addigi Erfüllungspolitiknak Németországban is egyre inkább vége szakadt, javultak. Ezzel magyarázható, hogy 1930. november 22-én – a német kormány meghívására – Bethlen háromnapos hivatalos látogatásra Berlinbe érkezett. A megbeszéléseket nagyfokú nézetazonosság jellemezte. Bethlen elmondta, hogy a „magyar külpolitika legelső célja a kisantant meglazítása”, és annak a megakadályozása, hogy a Balkánon egy „szláv tömb” alakulhasson ki. Julius Curtius, az új külügyminiszter válaszában azt hangsúlyozta, hogy „a német külpolitikai célkitűzések éppen a legfontosabb kérdésekben, mint a revíziós és leszerelési kérdésben, párhuzamosan haladnak a magyar külpolitikával”.

A konszolidáció válsága és Bethlen lemondása

■ Az 1920-as évek második felére jellemző gazdasági fellendülésnek, szociális és kulturális fejlesztéseknek, valamint a belpolitikai stabilitásnak 1929 őszétől a nagy gazdasági világválság hazai jelentkezése vetett véget. A térség agrárországai, így Magyarország esetében is különösen két tényező hatott igen kedvezőtlenül. Egyrészt az agrárárak rendkívüli mértékű világszerte zuhanása, amely a magyar gazdasági egyensúly fenntartásában kulcsszerepet játszó mezőgazdasági exportra mért csapást, másrészt a nemzetközi tőkeimport elakadása, amely viszont a gazdasági (elsősorban ipari) növekedés finanszírozásában játszott más eszközökkel alig pótolható szerepet. E két tényező egyidejű jelentkezése rendkívül nehéz helyzetet teremtett, és elkerülhetetlenül súlyos megrázkódtatásokkal járt. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem mintegy 8-10 százalékkal csökkent.

Bethlen a válság alatt is konzervatív parlamentáris kormányzati rendszerének a megóvására törekedett, és mind a bal-, mind a szélsőjobboldali nyitás elől elzárkózott. Az agrárlobblynak annyi engedményt tett, hogy 1930 nyarán bevezette az úgynevezett bolettarendszert, ami a mezőgazdasági ártámogatás egy fajtája volt. Az ipari vámvédelem megszüntetéséhez azonban, ami néhány hazai iparág leépülését eredményezhette volna, nem járult hozzá. Az ismét deficitesé vált állambháztartás egyensúlyának biztosítása érdekében mérsékelt adóemlékeket vezetett be, és valamelyest csökkentette a költségvetés kiadásait (létszám- és fizetésescsökkentések). Mindeme intézkedései azonban csak igen kismértékű és átmeneti javulást hoztak. Az erősödő parlamenti és sajtótámadásokat látszólag szenvtelenül, a szokásos módon fogadta és verte vissza. Ez azonban csak látszat volt. Látszólagos nyugodtsága és szokásos kiegyensúlyozottsága 1931-ben már permanens fáradtságot és súlyos idegkimerültséget takart. Augusztus elejétől napi két morfiuminjekcióval tartotta talpon magát, s egy berlini professzor, aki augusztus 10-e körül megvizsgálta, hosszabb pihenést írt elő számára. Ezért lemondását fontolgatta. Elhatározása augusztus 8–9-én, a kormányzónál, Gödöllőn töltött hétvége során vált benne véglegessé. A sajtó augusztus 18-án közölte a hírt: 10 éves miniszterelnökség után Bethlen István lemondott. Visszavonulását azonban nem tekintette véglegesnek. Mint legbensőbb híveivel közölte, azal számolt, hogy egy-két éven belül, a válságot nagy valószínűséggel követő gazdasági fellendülés idején ismét magához ragadhatja a kormányrudat. A nemzetközi események alakulása és a belpolitikai élet válság alatti és utáni fejleményei miatt azonban erre már soha többé nem kerülhetett sor.

